

Anna Jorroch

Uniwersytet Warszawski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7010-599X>

e-mail: anna.jorroch@uw.edu.pl

Felicja Księżyk

Uniwersytet Opolski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6913-0108>

e-mail: ksiezykf@uni.opole.pl

Irena Prawdzic-Jankowska

Instytut Sławiastyki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7330-7335>

e-mail: irena.prawdzic@ispan.edu.pl

Anna Zielińska

Instytut Sławiastyki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0497-4916>

e-mail: anna.zielinska@ispan.edu.pl

Zmiany morfosyntaktyczne wywołane przez kontakt językowy na podstawie korpusu dwujęzyczności polsko-niemieckiej LangGener

Morphosyntactic changes induced by language contact based on the LangGener corpus of German-Polish bilingualism

Abstrakt

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy zmiany morfosyntaktyczne wywołane przez polsko-niemiecki/niemiecko-polski kontakt językowy w mowie osób dwujęzycznych są zróżnicowane pokoleniowo. Przedłożony tekst próbuje zatem zmierzyć się z pytaniem badawczym postawionym w polsko-niemieckim projekcie „Pokoleniowe zróżnicowanie języka: zmiany morfosyntaktyczne wywołane przez polsko-niemiecki kontakt językowy w mowie osób dwujęzycznych” (LangGener). Pojęcie *generacji* przyjęte w projekcie uwzględnia aspekty geograficzne, historyczne i lingwistyczne. Generacje zostały nazwane od nazwy państwa, w którym mieszkają jej przedstawiciele (*Generacja Polska* i *Generacja Niemcy*). Danych do odpowiedzi na to pytanie dostarcza korpus mówiony dwujęzyczności polsko-niemieckiej LangGener. W artykule przedstawiamy koncepcję tego korpusu, a także zasady anotacji morfosyntaktycznej. Omawiamy przykłady replikacji morfosyntaktycznych

z języka niemieckiego w języku polskim oraz odwrotnie – replikacji z języka polskiego w niemieckim. Dokonujemy porównania ilościowego typów replikacji w obu językach w obu generacjach.

Słowa kluczowe: biografie językowe, polsko-niemiecki kontakt językowy, językoznawstwo korpusowe

Abstract

The aim of the article is to determine whether morphosyntactic changes induced by Polish-German/German-Polish language contact in the speech of bilingual individuals are generationally differentiated. The submitted text will thus attempt to answer the research question posed in the Polish-German project – Language across Generations: Contact Induced Change in Morphosyntax in German-Polish Bilingual Speech. The concept of generations adopted by the LangGener project takes into account geographical, historical and linguistic aspects. Generations are named after the country in which their representatives live (Generation Poland and Generation Germany). The oral corpus of Polish-German bilingualism LangGener is the source of data to answer this question. The article presents the concept of this corpus, as well as the principles of morphosyntactic annotation it follows. The proposed study presents morphosyntactic replications from German in Polish and the other way round. Quantitative comparison of the types of replications in both languages in both generations is also made.

Keywords: language biographies, Polish-German language contact, corpus linguistics

1. Korpus mówiony LangGener¹

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy zmiany morfosyntaktyczne wywołane przez polsko-niemiecki/niemiecko-polski kontakt językowy w mowie osób dwujęzycznych są zróżnicowane pokoleniowo².

Badania przedstawione w artykule włączają się w nurt badań nad polsko-niemieckim kontaktem językowym w Polsce (m.in. Pelka 2006; 2015; Łopuszańska-Kryszczuk 2004; Lasatowicz, Pelka 2011; Danszczyk 2013; Nyenhuis 2011) i w Niemczech (m.in. Brehmer 2008; 2016; 2018; Brehmer, Rothweiler 2012; Brehmer, Czachór 2012; Anstatt 2013; Błaszczuk 2018).

Korpus mówiony LangGener jest korpusem multimodalnym, specjalistycznym, ręcznie i informatycznie anotowanym. Jego podstawowym zadaniem jest dostarczenie danych do odpowiedzi na przedstawione wyżej pytanie badawcze. Korpus pełni jeszcze inne funkcje: dzięki anotacji socjolingwistycznej, polegającej na zaznaczeniu w wywiadach odpowiednich fragmentów, służy

¹ Korpus jest dostępny pod linkiem: <https://langgener.ijp.pan.pl>

² Artykuł oraz prezentowany korpus są efektami projektu ogłoszonego w konkursie BEETHOVEN 2, realizowanego w latach 2018–2023 w Instytucie Sławistyki PAN oraz w Uniwersytecie w Ratyżbonie, finansowanego przez NCN (2016/23/G/HS2/04369) oraz DFG (HA 2659/9-1) „Pokoleniowe zróżnicowanie języka: zmiany morfosyntaktyczne wywołane przez polsko-niemiecki kontakt językowy w mowie osób dwujęzycznych”.

do rekonstrukcji biografii językowych mówców (Zielińska 2020; Jańczak, Nekula, Zielińska 2022). Jest także dokumentacją wymierających dialektów niemieckich w zachodnio-północnej i wschodnio-północnej Polsce, a także na Śląsku³ (Jorroch, Księżyk, Zielińska 2022; Księżyk 2022). W celu zebrania materiałów językowych i socjolingwistycznych zespół przeprowadził badania terenowe. Odbyły się one w latach 2018–2019 w Polsce – na terenach przyłączonych do Polski w 1945 r. i w Niemczech. Wywiady zostały przeprowadzone w obu językach ze 124 osobami, z których 58 zakwalifikowano według przyjętych kryteriów do korpusu (30 wywiadów z Generacji Polska, a 28 z Generacji Niemcy). Łączna długość nagrań z obiema generacjami w obu językach wynosi 99 godzin, z czego po wycięciu fragmentów nienadających się do dalszego opracowania, przetranskrybowano 78 godzin. Prawie 73 godziny zajęły wypowiedzi uczestników wywiadu bez pauz.

Tabela 1. Wielkość korpusu

Typ danych	GP/PL	GP/DE	GN/PL	GN/DE	Razem
Wyrazy (całość)	159 831	200 658	155 275	163 977	679 741
Nagrania (w godzinach, całość)	17.54	22.25	16.41	16.78	72.98

Objaśnienia: GP – Generacja Polska, GN – Generacja Niemcy, PL – język polski, DE – język niemiecki

Dokumentacja zawierająca szczegółowe dane o jego budowie zamieszczona jest na stronie korpusu.

2. Pojęcie generacji

Podstawowym problemem metodologicznym było przyjęcie definicji *generacji* (Centner 2022). Punktem wyjścia do wypracowania pojęcia *generacji* stały się opracowania dotyczące sytuacji socjolingwistycznej języka niemieckiego w grupach bilingwalnych. W kontekście polsko-niemieckiego bilingwizmu istotny jest artykuł Marii Lasatowicz i Tobiasza Wegera (2008) poświęcony sytuacji języka niemieckiego na Śląsku Opolskim. Na podstawie danych z archiwum nagrań niemieckiego języka mówionego mówcy zostali podzieleni na trzy grupy wiekowe pod względem roku urodzenia z przerwami co 30 lat, tak że do pierwszej – najstarszej generacji należą osoby urodzone przed rokiem 1940, osoby urodzone między 1940–1970 zostały zakwalifikowane do drugiej generacji, osoby urodzone po 1970 r. do trzeciej (tamże 159).

³ Koncepcja korpusu, rozwiązania metodologiczne i szczegółowe rozwiązania techniczne zostały przedstawione w monografii (Hansen, Zielińska 2022).

Pavla Tišerová (2008: 203) w odniesieniu do czesko-niemieckiego bilin-gwizmu przedstawia propozycję podziału na cztery generacje w kontekście historycznym. Zostało uwzględnione także kryterium lingwistyczne, co pozwala na zaobserwowanie zmiany języka (*language shift*) między generacjami; podczas gdy w I generacji L1 jest dialekt niemiecki, to w generacji IV L1 to język czeski. Opracowanie to stało się inspiracją dla przyjęcia pojęcia *generacji* w projekcie LangGener, w którym ważne jest obserwowanie zmiany języka zdefiniowanej przez Anne Pauwels jako stopniowe zastępowanie jednego języka przez drugi we wszystkich sferach używania (Pauwels 2016: 18). Pojęcie *generacji* przyjęte w projekcie LangGener uwzględnia aspekty geograficzne, historyczne i lingwistyczne. Generacje zostały nazwane od nazwy państwa, w którym mieszkają jej przedstawiciele (Generacja Polska/GP i Generacja Niemcy/GN). GP obejmuje osoby, które urodziły się w latach 1933–1945 na terenach Rzeszy Niemieckiej przyłączonych do Polski po II wojnie światowej. Ich L1 jest język niemiecki. Polski jest L2 nabywanym stopniowo po przesunięciu granic. W tej generacji nastąpiła zmiana języka z niemieckiego na polski. GN obejmuje osoby, które urodziły się na tych samych terenach po II wojnie światowej, czyli już w Polsce w tzw. rodzinach autochtonicznych. W przeciwieństwie do mówców z GP ich L1 jest język polski. Niemiecki jest L2 nabytym w pełni dopiero po emigracji do Niemiec, która przypadała w okresie 1960–1990. Przedstawiciele GN mogą mieszkać na terenie całych Niemiec, przez co czynnika miejsca zamieszkania nie wliczono do cech definiujących tę grupę. Są mieszkańcami Bawarii, Nadrenii Północnej-Westfalii, Berlina i Hamburga. Cechami definiującymi i łączącymi generacje jest zarówno dwujęzyczność, jak i region pochodzenia.

Na podstawie analizy biografii językowych zostały opracowane kryteria wyboru materiału językowego do korpusu, tak aby dwie grupy (*generacje*) różniły się od siebie, a zarazem były wewnętrznie spójne. Mówcy w obrębie każdej z generacji powinni charakteryzować się podobnymi cechami socjo-demograficznymi i biografiami językowymi.

3. Anotacja morfosyntaktyczna korpusu i rama odniesienia (baseline of comparison)⁴

W celu uzyskania danych ilościowych dotyczących zjawisk kontaktu językowego przeprowadzono ręczną anotację.

⁴ Opracowanie zasad anotacji morfosyntaktycznej w korpusie LangGener znajduje się w artykule (Bučková, Centner, Księżyk, Prawdzic 2022).

Przykładowe fragmenty anotacji morfosyntaktycznej obrazują poniższe zrzuty ekranu. Widoczne są tu poszczególne ścieżki – przetranskrybowane segmenty wypowiedzi mówców i osób przeprowadzających wywiady, anonimizacja danych wrażliwych, kategoria językowa i fraza, w obrębie której anotowane zjawisko językowe występuje (rys. 1, rys. 2).

Rysunek 1. obrazuje replikację wzorca zaczerpniętego z języka polskiego na poziomie zdania: *Sagen wir* to kalka typowego dla języka polskiego znacznika dyskursu *powiedzmy*.

Rysunek 2. stanowi replikację wzorca z języka niemieckiego w obrębie frazy czasownikowej: W języku niemieckim mówi się *die Züge kamen* – dosłownie: *pociągi przychodziły*, w języku polskim forma ta narusza obowiązujący uzus, uzualna jest grupa wyrazowa *pociągi przyjeżdżały*.

W zakresie anotacji morfosyntaktycznej kluczowe było rozróżnienie pomiędzy tzw. replikacjami formalnymi i funkcjonalnymi. Tzw. *mattern replications* (MAT) to „direct replication of morphemes and phonological shapes from a source language” (Matras, Sakel 2007: 829), w literaturze przedmiotu funkcjonują także konkurujące pojęcia *zapożyczenie/borrowing* czy *eksplícitne przejawy kontaktu językowego/explicite Sprachkontaktphänomene* (por. Sakel 2008: 15–16; Matras, Sakel 2007: 841 i Németh 2010: 70). Decydujące przy klasyfikacji jako MAT było nie tylko przeniesienie formy z języka źródłowego, ale także integracja morfologiczna. I tak w przykładzie 1. niem. *Förster* ‘leśniczy’ zostaje zaadaptowany do języka polskiego

Rys. 1. Anotacja morfosyntaktyczna w wywiadzie niemieckojęzycznym

Rys. 2. Anotacja morfosyntaktyczna w wywiadzie polskojęzycznym

zarówno fonetycznie m.in. poprzez zastąpienie samogłosek niewystępujących w języku polskim podobnymi, a także morfologicznie poprzez dodanie odpowiedniej końcówki deklinacyjnej.

(1) *Opa był przed wojną # był u tego barona w Trawniku tam był za fesztra (KI_VIM)*⁵

W przypadku *pattern replications* (PAT) „only the patterns of the other language are replicated, i.e. the organization, distribution and mapping of grammatical or semantic meaning, while the form itself is not borrowed” (Sakel 2007: 15). W przykładzie 2. we frazie przyimkowej mówca tworzy kalkę z języka niemieckiego – zamiast użyć przyimka *na* (*na wojnie*), stosuje dosłowny odpowiednik niemieckiego *in*, który w tym wypadku jest zgodny z normą języka niemieckiego:

⁵ W transkrypcji użyto znaków specjalnych: # oznacza wahanie, * oznacza wyraz urwany, _ wstawiano na oznaczenie pauzy, a ? oznaczano pytanie. Dwa myślniki – wskazują, że fragment wypowiedzi został zanonimizowany.

- (2) *dziadek mój był w wojnie na # na # w tej walce pod Stalingradem tak ? Stalingrad ?* (BL_AUG)

Ponieważ korpus ma służyć wielorakim celom, m.in. dokumentacji polsko-niemieckiej dwujęzyczności w Polsce i Niemczech, analizie wzajemnego wpływu języka polskiego na niemiecki i odwrotnie oraz wskazaniu różnic pomiędzy badanymi generacjami mówców, oprócz wspomnianych kategorii formalnej i funkcjonalnej replikacji w anotacji morfosyntaktycznej uwzględniono także tzw. *codeswitching* (CS), odstępstwa w zakresie szyku zdaniowego (WO), inne innowacje/odstępstwa (AA) oraz samokorekty (SC).

Podobnie jak replikacje typu MAT także przełączanie kodu (CS) stanowi eksplicytny przejaw kontaktu językowego. Inaczej niż przy MAT-ach jako CS uznawaliśmy wtrącanie elementów z języka kontaktu bez oznak integracji, którym towarzyszyły np. komentarze metajęzykowe lub wahanie się, pauzy, czy też przypadki, w których elementy transferowane z języka kontaktu były wyrażane w języku wywiadu. Przykład 3. pokazuje przełączenie kodu, któremu towarzyszy stosowny komentarz.

- (3) *jak na * naturalnie chcieli # coś ukryć przed nami dziećmi to mówili po niemiecku to to to tak zwana Geheimsprache jak to się mówi po po niemiecku no i tak to wyglądały te relacje* (KC_HAM)

Wybór wymienionej typologii kontaktów językowych związany był także z pewnymi motywowanymi pragmatycznie i w pewnym stopniu arbitralnymi ustaleniami. I tak w przypadku odstępstw w obrębie szyku zdaniowego została wprowadzona oddzielna kategoria WO, choć niektóre zaklasyfikowane tu przykłady mogłyby zostać zinterpretowane jako PAT, a pozostałe można by uznać za inne innowacje (AA). Jako przykłady zaklasyfikowane do szyku zdania, które mogą być interpretowane jako kalki szyku z języka niemieckiego, można uznać pozycję czasownika na końcu zdania pobocznego (przykład 4.), czy też przydawkę dopełniaczową występującą przed wyrazem określanym (przykład 5.):

- (4) *no gdyż bardzo dobrze usytuowani byli nie w Łodzi* (LU_KLO)
(5) *a z tyłu jest potem Mickiewicza ulica* (BQ_RAC)

Kategoria AA (inne innowacje) obejmowała zjawiska, niewystępujące w danym języku, których nie da się jednak wyjaśnić wpływem języka kontaktu. Przyczyny tych zjawisk mogą być złożone i wynikać z atrycji językowej czy też wpływów dialektalnych. I tak w przykładzie

- (6) *z moją koleżanką jak żeśmy # na polnych drogach żeśmy jeździli na rowerem* (CL_BIE)

fraza przyimkowa *na + rowerem* w narzędniku nie jest ani uzualna w języku polskim, ani w niemieckim.

Kategoria autokorekty stosowana była w przypadku, gdy rozmówca sam poprawiał wcześniejszą wypowiedź, zwłaszcza replikację typu PAT. W przykładzie 7. rozmówca początkowo używa przyimka *na*, czyli dosłownego odpowiednika niemieckiego *am* stosowanego we frazie *am Tag*, a następnie dokonuje autokorekty i stosuje poprawny zaimek polski *w*.

(7) *to zależy co się dzieje na w ciągu dnia* (FL_HAM)

Przy klasyfikacji poszczególnych zjawisk językowych jako rama odniesienia (*baseline of comparison*) służył ponadregionalny język mówiony używany w kraju obowiązywania danego języka. Dlatego też przykładowo używanie czasownika w pozycji II w zdaniu pobocznym po spójniku *weil* (przykład 8.) nie było traktowane jako odstępstwo w zakresie szyku, gdyż pozycja ta jest także powszechnie stosowana w niemczyźnie mówionej.

(8) *weil die Wörter fehlen ihr natürlich* (BK_AUG)

Natomiast zjawiska występujące regionalnie, ale nie ponadregionalnie, były anotowane. Jako przykład mogą tu posłużyć występujące także w polszczyźnie śląskiej MAT-y typu *Oma*, *Opa* czy też PAT-y, w których zamiast przydawki dopełniaczowej występują przydawki przyimkowe (przykład 9.):

(9) *dzieci od mojego brata* (CL_BIE)

4. Replikacje w języku polskim

4.1. Generacja Polska

W języku polskim osób z GP zaanotowano 791 replikacji wzorca (PAT) z języka niemieckiego (wykres 1.). Najwięcej – 252, czyli 31,86% – odnotowanych konstrukcji odnaleziono we frazach nominalnych. Przykładem wpływu języka niemieckiego na język polski w obrębie frazy nominalnej jest nadawanie rzeczownikowi rodzaju, który jest przypisany jego ekwiwalentowi w niemczyźnie. W przykładzie 10. mówczyni przypisała rodzaj żeński polskiemu rzeczownikowi *słońce*, który jest rodzaju nijakiego. W języku niemieckim odpowiednik wyrazu *słońce* – *die Sonne* ma rodzaj żeński. Przeniesienie wzorca można rozpoznać po końcówce fleksyjnej *-a* charakterystycznej dla rodzaju żeńskiego w czasowniku *świecić* w czasie przeszłym 3. os. l. poj.

(10) *no to jakoś słońce jeszcze świeciła* (IL_PIL)

Ponadto zaanotowano 228 zjawisk wpływu języka niemieckiego we frazie werbalnej, co stanowi 28,82% anotacji w kategorii PAT. Przykładem replikacji w omawianym zakresie jest użycie w przykładzie 11. czasownika *nachwytac* na wzór niemieckiego *fangen* ‘chwycić’, ‘łapać’ lub ‘łowić’ (ryby). Mówca jednojęzyczny użyłby w tej wypowiedzi czasownika *złowić* lub *złapać*, podczas gdy dwujęzyczny nie odróżnia znaczeń polskich ekwiwalentów niemieckiego czasownika. Między ekwiwalentami w obu językach zachodzi asymetria (por. Jorroch 2020), ponieważ niemiecki czasownik *fangen* odpowiada trzem czasownikom w języku polskim.

(11) *to zem nachwytał około sto trzydzieści* (BT_KLO)

Na poziomie zdania odnotowano 120 replikacji, co stanowi 15,17% z całości. Są to zjawiska, które wychodziły poza obręb poszczególnych fraz. W przykładzie 12. mówczynie po podaniu nazwiska przyjętego po mężu pyta, czy ma podać również swoje nazwisko rodowe. Pytanie zadaje po polsku, a po chwili odpowiada na nie po niemiecku. Zamiast frazy nominalnej *nazwisko rodowe* lub przyimkowej *z domu*, której użyłaby osoba jednojęzyczna, mówczynie posługuje się imiesłowem czasu przeszłego *urodzona*. Następnie, odpowiadając w języku niemieckim, używa imiesłowu czasu przeszłego *geborene* stanowiącego wzorzec, według którego zbudowała wcześniejszą wypowiedź w języku polskim:

(12) Int.⁶: *czy mogłaby się nam pani przedstawić ?*

IT_ELB: -- [podaje nazwisko]

IT_ELB: *urodzona też?*

Int.: *aha a jeszcze # to rozumiem -- po mężu ?*

IT_ELB: # *geborene* -- (IT_ELB)

Przykładem kalki na poziomie zdania jest wypowiedź 13., w której mówca posługuje się obrazem zawartym w niemieckim przysłowiu *alles über einen Kamm scheren* (dosłownie: ‘strzyc wszystko ponad jednym grzebieniem’, co odpowiada polskiemu *mierzyć wszystkich jedną miarą*):

(13) *że nie można wszystkich jednym grzebieniem czesać nie? no* (FL_BON)

W obrębie fraz przyimkowych odnotowano 14,41% konstrukcji powstałych pod wpływem języka niemieckiego. Charakteryzują się one pewną stałością występowania. Spośród 114 anotacji PAT PP w GP aż jedna trzecia dotyczy konstrukcji *od X* do wyrażenia relacji posesywnej na wzór niemieckiego *von X*, jak w przykładzie 14.

⁶ Int. oznacza osobę prowadzącą wywiad.

- (14) *jechała z nami od mojej ci * # no kuzynka moja od mamy od starszej siostry*
(BQ_RAC)

W obrębie przymiotników odnotowano 39 konstrukcji, czyli 4,93% analizowanej kategorii. Przykładem jest utożsamianie przymiotnika z przysłówkiem. W języku niemieckim przymiotnik w funkcji predykatywnej jest formalnie identyczny z przysłówkiem i występuje w formie bezfleksyjnej (Skura 2022: 120). W języku polskim przysłówki jakościowe są derywatami odprzymiotnikowymi, utworzonymi za pomocą morfemów słotwórczych *-o* oraz *-e*. Wykładnikiem formalnym przymiotnika jest morfem fleksyjny, np. końcówka *-e* charakterystyczna dla przymiotników rodzaju nijakiego w mianowniku, bierniku i wołaczu liczby pojedynczej oraz dla przymiotników rodzaju niemęskoosobowego w liczbie mnogiej również w mianowniku, bierniku i wołaczu (NSPP 2002: XXIX, 1734). Osobom dwujęzycznym kłopot może sprawiać odróżnianie przymiotnika od przysłówka i z tego powodu mogą używać wykładnika formalnego przymiotnika zamiast morfemu słotwórczego przysłówka i na odwrót. W przykładzie 15. mówczynie, opowiadając o potrzebie palenia w piecu i temperaturze w pomieszczeniu, używa zamiast przysłówka *gorąco* przymiotnika *gorące*. W języku niemieckim trzeba by tę treść wyrazić następująco: *es muss nicht unbedingt heiß sein* w znaczeniu ‘przecież nie musi być gorąco’. Formy *heiß* użyto by także w funkcji predykatywnej w odniesieniu do rzeczowników rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego. Przykład 15. zaanotowano w korpusie jako replikację wzorca (PAT) we frazie przymiotnikowej (AP), ponieważ przyjętą zasadą anotacji było wskazywanie frazy, która występuje w wypowiedzi (a nie – która wystąpić powinna).

- (15) *bo jak ja # bo ja przez noc nie palę jak znaczy do wieczora na na noc nie kładę bo po co jak ja śpię to przecież nie musi być gorące* (IL_PIL)

Wyk. 1. Replikacje wzorców (PAT) w języku polskim osób dwujęzycznych należących do Generacji Polska

W obrębie frazy przysłówkowej odnotowano 38 konstrukcji (4,80%). Pojawiają się wśród nich użycia przysłówka zamiast przymiotnika, jak w przykładzie 16., w którym mówczynie nie rozróżnia przysłówka *wygodnie* od przymiotnika *wygodne*. W języku niemieckim obie części mowy zostałyby oddane przez formalnie identyczny wyraz *bequem*.

(16) *nie widać odrostów to jest wygodnie* (JT_BAR)

Udział procentowy replikacji wzorca w języku polskim GP przedstawia wykres 1.

4.2. Generacja Niemcy

W wypowiedziach przedstawicieli GN odnotowano łącznie 699 replikacji z języka niemieckiego (wykres 2.). Najwięcej wzorców pojawiło się w obrębie frazy werbalnej: 197 konstrukcji, które stanowią 28,18% wszystkich kalk znalezionych w kategorii PAT. Jedną z przejętych konstrukcji jest nietypowe dla języka polskiego łączenie czasowników *robić/zrobić* na wzór niemieckich kolokacji typu *Kurs/Schule machen* (dosłownie ‘(z)robić kurs/szkołę’). W przykładzie 17. mówca wybiera czasownik *robić* zamiast *uczęszczać* czy *kończyć*:

(17) *to znaczy ja robiłem organistykę tutaj tak?* (BL_AUG)

Na drugim miejscu znajdują się replikacje we frazie nominalnej: 159 konstrukcji, które stanowią 22,74% zaanotowanych kalk. Częstym przykładem zaczerpnięcia wzorca z niemczyzny w obrębie rzeczownika jest używanie zaimka wskazującego w funkcji (nieobecnego w polszczyźnie) rodzajnika. W przykładzie 18. mówczynie używa zaimka wskazującego *tej* w miejscu, w którym w wypowiedzi niemieckojęzycznej pojawiłyby się rodzajnik określony. Zaimek wskazujący pojawia się w momencie uściślenia, z której dokładnie klasy uczniowie są na tak wysokim poziomie językowym, że lektura artykułów prasowych nie sprawia im trudności. Wcześniej dwujęzyczna nauczycielka mówiła o wszystkich uczniach czytających „Wprost” i „Politykę”.

(18) *tak że uczniowie mają dostęp do prasy [...] przede wszystkim Wprost bo oni tak dużo nie mają Polityka jeszcze z tym że Polityka jest dla uczniów _ czasami za trudna ale nie dla wszystkich i tam są te # te # artykuły są dosyć długie _ ale one są na takim poziomie że też dają sobie radę ja mam ja mam uczniów na bardzo wysokim poziomie w tej klasie maturalnej* (FL_HAM)

Rzadko zdarzają się przesunięcia znaczenia jakiegoś wyrazu jak np. odnośnie do rzeczownika *renta* w przykładzie 19. Po polsku *renta* to *świadczenie z tytułu ubezpieczeń społecznych* (NSPP 2002: 840), a *emerytura* to *miesięczne świadczenia pieniężne przysługujące za przepracowanie ustawowej liczby lat*

*i po osiągnięciu określonego wieku*⁷. W języku niemieckim nie istnieje takie rozróżnienie i oba świadczenia nazywane są tym samym słowem *die Rente*:

- (19) *nie nie nie _ są ludzie co później na rencie jak są to wracają do Polski bo to bo tamto # (LC_BUR)*

W mowie osób z GN odnotowano 152 replikacje na poziomie zdania, co stanowi 21,74% anotacji w kategorii PAT. Wliczają się w to m.in. zaadaptowane do polszczyzny frazeologizmy. W przykładzie 20. mówczynie, opowiadając o wydarzeniach organizowanych przez szkołę, posługuje się odwzorowanym z języka niemieckiego idiomem *auf der Hand liegen* (dosłownie: 'leżeć na dłoni') w znaczeniu z języka źródłowego 'być oczywistym'. Dla osoby jednojęzycznej sens poniższej wypowiedzi pozostaje nieczytelny:

- (20) *to organizujemy tak bo tu tak leży na dłoni prawda? albo mamy te koniec roku szkolnego (FL_HAM)*

Kolejną grupą odnotowanych zjawisk są replikacje w obrębie frazy przyimkowej. W korpusie znaleziono 100 przejęć wzorca z języka niemieckiego w polszczyźnie osób należących do GN. Stanowi to 14,30% wszystkich anotacji w kategorii PAT w tej grupie informatorów. W przykładzie 21. mówca posługuje się rozszerzoną o przyimek *na* konstrukcją w sformułowaniu *pilnować na* według wzoru niemieckiego *achten auf* zamiast sformułowania *pilnować czegoś*:

- (21) *to tak długo na jego tasza pilnowali (KI_VIM)*

W obrębie przysłowka odnotowano 48 replikacji, co stanowi 6,86% anotacji. Przykładem przejęcia wzorca z języka niemieckiego jest utożsamianie przymiotnika z przysłówkiem. W przykładzie 22. mówca zamiast przymiotnika *obojętne* używa przysłowka *obojętnie*. W języku niemieckim zarówno przysłówek, jak i przymiotnik mają tożsamą formę *egal*:

- (22) *ale że byłem samotny to obojętnie (BN_WUP)*

W obrębie frazy przymiotnikowej w mowie osób z GN odnotowano 43 replikacje z języka niemieckiego, co stanowi 6,15% zaznaczonych zjawisk w kategorii PAT w wypowiedziach po polsku mówców młodszego pokolenia. Jednym z przykładów replikacji w obrębie przymiotnika jest poszerzenie pola semantycznego wyrazu *teraźniejszy* na wzór niemieckiego *gegenwärtig* w kolokacji *teraźniejszy mąż* (przykład 23.). Osoba jednojęzyczna wybrałaby przymiotnik *obecny*:

- (23) *ale ale ogólnie to rzeczywiście nie mój mój teraźniejszy mąż jest Niemcem no więc już w ogóle (JS_STR)*

⁷ Za: <<https://sjp.pwn.pl/szukaj/emerytura.html>>, dostęp: 28.07.2023.

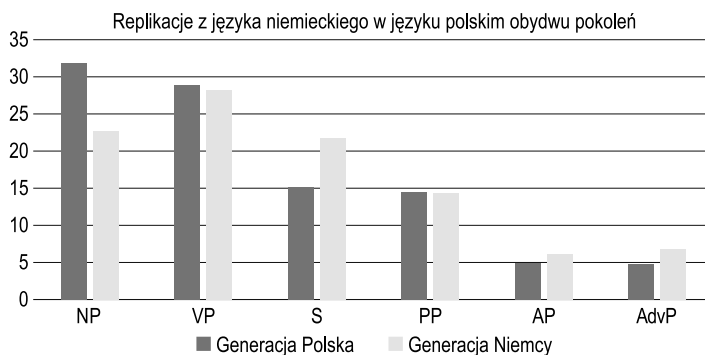
Udział procentowy replikacji wzorca w języku polskim GN przedstawia wykres 2.

Wyk. 2. Replikacje wzorców (PAT) w języku polskim osób dwujęzycznych należących do Generacji Niemcy

4.3. Porównanie replikacji w języku polskim w obu generacjach

Wykres 3. obrazuje występowanie replikacji w języku polskim w poszczególnych frazach w obu generacjach.

Wyk. 3. Zestawienie replikacji z języka niemieckiego w języku polskim obydwu generacji

5. Replikacje w języku niemieckim

5.1. Generacja Polska

W języku niemieckim osób dwujęzycznych w ramach anotacji składniowej w korpusie digitalnym LangGener zaznaczono 2758 zjawisk wpływu języka polskiego (wykres 4.). Prawie jedną trzecią odnotowanych konstrukcji stanowią replikacje w obrębie frazy czasownikowej, których jest 892. Częstym zjawiskiem jest tworzenie konstrukcji przy podawaniu informacji o wieku za pomocą czasownika *haben*, co odpowiada polskiej konstrukcji ‘mieć x lat’. W przykładzie 24. mówczyni utworzyła w języku niemieckim konstrukcję odpowiadającą wzorcowi w języku polskim: *miałam już trzynaście lat*. Osoba jednojęzyczna użyłaby w tym zdaniu czasownika *sein*: *Da war ich schon dreizehn Jahre*.

(24) *Da hatte ich schon dreizehn Jahre* (UM_JAN)

Ponadto zaanotowano 678 konstrukcji utworzonych w zakresie nominalnym (NP), co stanowi 24,58% wszystkich replikacji. Przykładem jest opuszczanie rodzajników ze względu na ich brak w języku polskim. W przykładzie 25. nie został zastosowany rodzajnik określony *das* we frazie: *das Grab meiner Mutter*.

(25) *das ist Grab meiner * meiner Großmutter* (BQ_RAC)

Mówcy rezygnują również z użycia rodzajnika nieokreślonego, jak w przykładzie 26., w którym standardowa konstrukcja osoby jednojęzycznej brzmiałaby: *eine schlimme Sache*.

(26) *und da # das war schlimme Sache* (BQ_RAC)

W obrębie fraz przyimkowych (PP) odnotowano 398 konstrukcji, co stanowi 14,43%. Przykładem może być użycie przyimka *auf* w przysłówku *darauf* w przykładzie 27. We frazie *Papiere darauf* przysłówek *darauf* składający się z przysłówka *da* i przyimka *auf* odpowiada polskiej konstrukcji *mieć papiery na to*.

(27) *habe ich mir meine Papiere darauf* (BQ_RAC)

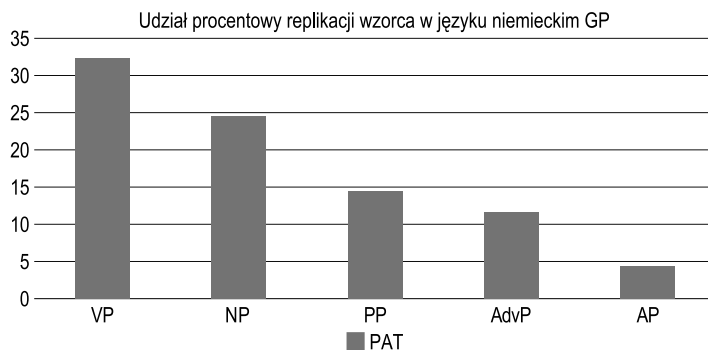
W obrębie przysłówek zaanotowano 321 replikacji (AdvP), co stanowi 11,3% wszystkich konstrukcji utworzonych pod wpływem języka polskiego. Przykładem może być użycie przysłówka *dort* odpowiadającego polskiemu *tam* w zdaniu z czasownikiem oznaczającym ruch w przykładzie 28., w którym osoba jednojęzyczna użyłaby przysłówka *dorthin*. Replikacja ta odpowiada konstrukcji *jechać tam*.

(28) *die sind noch nicht gefahren dort* (BT_KLO)

W obrębie przymiotników odnotowano 119 konstrukcji utworzonych pod wpływem języka polskiego, co stanowi 4,31% wszystkich anotowanych replikacji (AP). Przykładem może być forma rodzaju nijakiego przymiotnika *katholisch*, co odpowiada polskiej konstrukcji *katolickie święto* w przykładzie 29. Jednocześnie widoczny jest tutaj mechanizm autokorekty dwujęzycznej mówczynie, która ostatecznie tworzy formę męską przymiotnika, ponieważ w języku niemieckim *Feiertag* jest rodzaju męskiego.

(29) *der sechste Januar war hier immer katholisches Feiertag * katholischer Feiertag* (CS_GIZ)

Udział procentowy replikacji wzorca w języku niemieckim w GP prezentuje wykres 4.

Wyk. 4. Replikacje wzorców (PAT) w języku niemieckim osób dwujęzycznych należących do Generacji Polska

5.2. Generacja Niemcy

W języku niemieckim osób z GN zaanotowano mniej konstrukcji utworzonych pod wpływem języka polskiego niż u osób z GP, tj. 1574 replikacje wzorców. Najwięcej wpływów odnotowano w obrębie rzeczowników: 750 konstrukcji, które stanowią 47,6% wszystkich replikacji i również dotyczą rezygnacji z użycia rodzajnika, jak w przykładzie 30.:

(30) *wir haben jetzt anderen Pfarrer* (BK_AUG)

Na drugim miejscu znajdują się replikacje wzorców w obrębie czasowników, których odnotowano 370, co stanowi 23,5% wszystkich replikacji. Przykładem jest użycie czasownika *kommunizieren* jako zwrotnego na wzór czasownika *komunikować się* w języku polskim, przykład 31.:

(31) *wir haben uns Französisch kommuniziert* (BK_HAM)

W mowie osób z GN zaanotowano łącznie 317 replikacji w obrębie przyimków, które stanowią 20,1% wszystkich konstrukcji utworzonych pod wpływem języka polskiego, jak w przykładzie 32. W zdaniu tym fraza *von andere Seite* została skonstruowana z przyimkiem *von* odpowiadającym polskiemu *z* i konstrukcji *z drugiej strony*. Mówca jednojęzyczny użyłby przysłówka *andererseits* lub konstrukcji *auf der anderen Seite*.

(32) *ober aber von andere Seite das # das einfach ist* (BL_AUG)

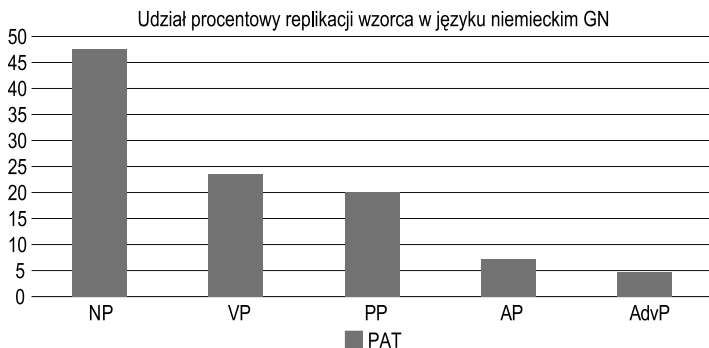
W GN zaanotowano 115 replikacji w obrębie przymiotników, co stanowi 7,3% replikacji. Przykładem jest konstrukcja 33., w której mówca używa przymiotnika *kurz* w formie rodzaju męskiego. Można to wyjaśnić wpływem języka polskiego, w którym rzeczownik *czas* jest rodzaju męskiego w przeciwieństwie do niemieckiego ekwiwalentu *Zeit*, który jest rodzaju żeńskiego.

(33) *in kurzem Zeit* (KL_BIE)

W grupie przysłówków zaanotowano 73 (4,63%) replikacje. Podobnie jak w GP w przypadku przysłówka *dort* 'tam' również w języku osób z GN odnotowano użycie konstrukcji wskazujących na rezygnowanie z wyrażania celu czynności przy czasownikach ruchu, jak w przykładzie 34. Osoba jednojęzyczna użyłaby w tym zdaniu przysłówka *irgendwohin*, który oznacza zmierzanie do celu.

(34) *wenn wenn wenn wenn ich fahre irgendwo ich brauche das ja* (BL_AUG)

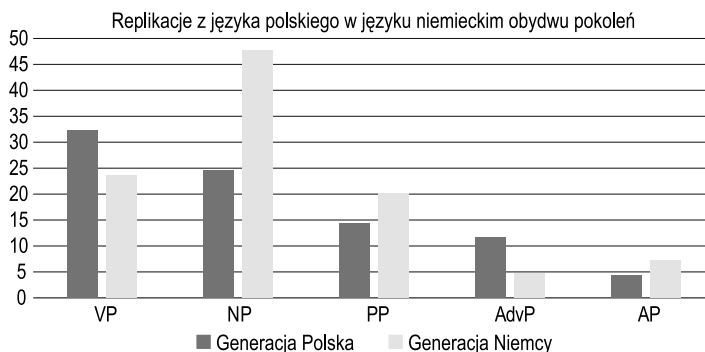
Udział procentowy replikacji wzorca w języku niemieckim w GN ilustruje wykres 5.

Wyk. 5. Replikacje wzorców (PAT) w języku niemieckim osób dwujęzycznych należących do Generacji Niemcy

5.3. Porównanie replikacji w języku niemieckim w obu generacjach

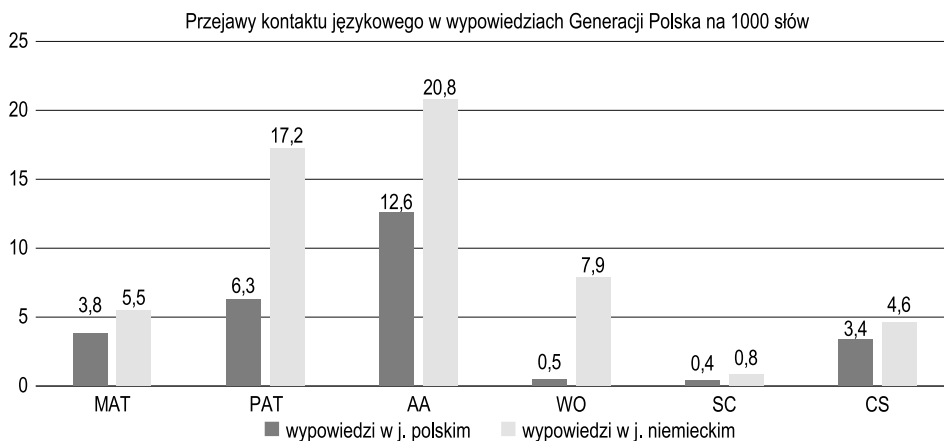
Wykres 6. obrazuje występowanie replikacji w języku niemieckim w poszczególnych frazach w obu generacjach.

Wyk. 6. Zestawienie replikacji z języka polskiego w języku niemieckim obydwu generacji

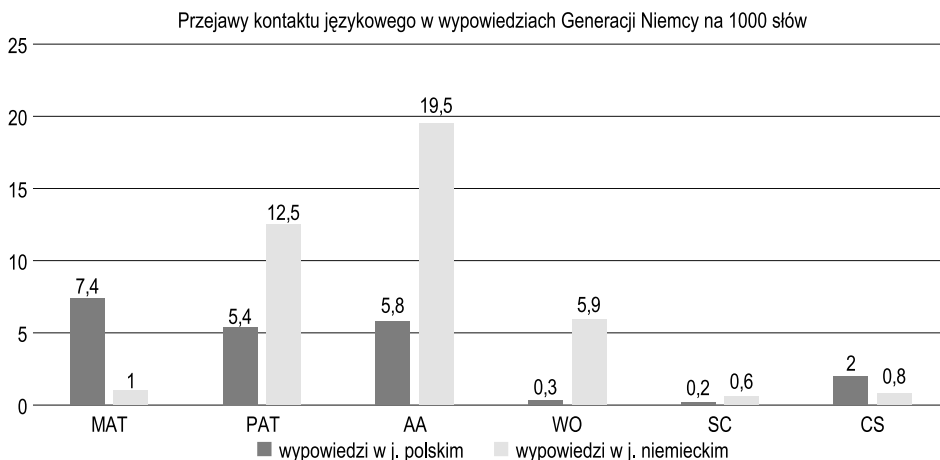
6. Podsumowanie

W odniesieniu do wspomnianych eksplicytnych i implicytnych przejawów kontaktu językowego można zaobserwować różnice w obu językach między badanymi generacjami. Podczas gdy w przypadku przedstawicieli GP w obrębie wszystkich anotowanych kategorii językowych więcej analizowanych zjawisk można zaobserwować w ich niemieckich wypowiedziach, co pokazuje wykres 7.:

Wyk. 7. Przejawy kontaktu językowego w wypowiedziach Generacji Polska na 1000 słów

to już w przypadku GN w ich wypowiedziach w języku polskim przeważają wprawdzie eksplicytnie przejawy kontaktu językowego jak MAT i CS, jednakże w wypowiedziach w języku niemieckim dominują przejawy implicytne (wszystkie pozostałe kategorie) (wykres 8.).

Wyk. 8. Przejawy kontaktu językowego w wypowiedziach Generacji Niemcy na 1000 słów

Korpus LangGener jest narzędziem, które pomaga zrozumieć, jak mówią osoby dwujęzyczne należące do dwóch generacji. Nie odróżnia natomiast regionalnych wpływów języka niemieckiego w polszczyźnie od spontanicznych rezultatów kontaktu językowego *sensu stricto*. Podobne podejście przyjmują Gerd Hentschel, Jolanta Tambor, István Fekete (2021; 2022). Rozróżnienie, czy dany germanizm funkcjonuje w systemie polszczyzny danego regionu, czy pojawia się spontanicznie w mowie osoby dwujęzycznej, wymaga dodatkowych analiz, w których pod uwagę należy wziąć biografię językową mówców i badania nad odmianami regionalnymi.

Literatura

- Anstatt T. (2013): *Polnisch als Herkunftssprache: Sprachspezifische grammatische Kategorien bei bilingualen Jugendlichen*. [W:] *Deutsche Beiträge zum 15. Internationalen Slavistenkongress Minsk 2013*. Red. S. Kempgen, M. Wingender, N. Franz, M. Jakiša. München, s. 15–25.
- Błaszczak I. (2018): *Wenn man die polnische Sprache erbt... Beschreibung und empirische Analyse zum Irrealis-Marker by im Polnischen und seiner Verwendung bei Herkunftssprechern mit Deutsch als dominanter Sprache*. Regensburg: Dissertation an der Universität Regensburg, <https://epub.uni-regensburg.de/>
- Brehmer B. (2008): *Morphologische Integration aktueller lexikalischer Transfers aus dem Deutschen bei polnisch-deutschen Bilingualen*. [W:] *Aspekte, Kategorien und Kontakte slawischer Sprachen*. Red. B. Brehmer, K.B. Fischer, G. Krumbholz. Hamburg, s. 57–74.

- Brehmer B. (2016): *Bestimmung des Sprachstands in einer Herkunftssprache: Ein Vergleich verschiedener Testverfahren am Beispiel des Polnischen als Herkunftssprache in Deutschland*. „Glottodidactica” XLIII/1, s. 39–52, <https://doi.org/10.14746/gl.2016.43.1.3>.
- Brehmer B. (2018): *Polnisch als Nachbarsprache in Deutschland. Polski w Niemczech. Polnisch in Deutschland*. „Zeitschrift der Bundesvereinigung der Polnischehrkräfte”, numer specjalny, s. 21–36.
- Brehmer B., Czachór A. (2012): *Formation and distribution of the analytic future tense in Polish-German bilinguals*. [W:] *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*. Red. K. Braunmüller, Ch. Gabriel. Amsterdam, s. 297–314.
- Brehmer B., Rothweiler M. (2012): *The acquisition of gender agreement marking in Polish. A study of bilingual Polish-German speaking children*. [W:] *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*. Red. K. Braunmüller, Ch. Gabriel. Amsterdam, s. 81–100.
- Bučková A., Centner C. (2022): *Vom Gespräch zu annotierten Daten*. [W:] *Soziolinguistik trifft Korpuslinguistik: Deutsch-polnische und deutsch-tschechische Zweisprachigkeit*. Red. B. Hansen, A. Zielińska, Heidelberg, s. 115–134.
- Bučková A., Centner C., Księżyk F., Prawdzic I. (2022): *Sprachstrukturelle Annotation der LangGener-Korpora: Typologie und Abgrenzungsprobleme*. [W:] *Soziolinguistik trifft Korpuslinguistik. Deutsch-polnische und deutsch-tschechische Zweisprachigkeit*. Red. B. Hansen, A. Zielińska. Heidelberg, s. 53–90.
- Centner C. (2022): *Der Generationsbegriff*. [W:] *Soziolinguistik trifft Korpuslinguistik: Deutsch-polnische und deutsch-tschechische Zweisprachigkeit*. Red. B. Hansen, A. Zielińska. Heidelberg, s. 23–29.
- Danszczyk A. (2013): *Sprachvariationsraum Oberschlesien. Das gegenwärtige Schlesische im Kontakt mit dem Deutschen und Polnischen*. Racibórz.
- Hansen B., Zielińska A. (red.) (2022): *Soziolinguistik trifft Korpuslinguistik. Deutsch-polnische und deutsch-tschechische Zweisprachigkeit*. Heidelberg, <https://doi.org/10.33675/2019-82538591>.
- Hentschel G., Tambor J., Fekete I. (2021): *Frequenzwörterbuch deutscher Lehnwörter im Schlesischen der Gegenwart. Mit Kommentaren zur Etymologie/ Słownik frekwencyjny niemieckich zapożyczeń leksykalnych we współczesnym lekcie śląskim z komentarzami etymologicznymi*. Oldenburg.
- Hentschel G., Tambor J., Fekete I. (2022): *Das Schlesische und seine Sprecher/ Śląski lekt i jego użytkownicy. Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen/ Rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim*. Frankfurt am Main, <https://doi.org/10.3726/b18745>.
- Jańczak B.A., Nekula M., Zielińska A. (2022): *Sprachbiographische Annotation im deutsch-polnischen Korpus*. [W:] *Soziolinguistik trifft Korpuslinguistik: Deutsch-polnische und deutsch-tschechische Zweisprachigkeit*. Red. B. Hansen, A. Zielińska. Heidelberg, s. 31–51.
- Jorroch A. (2020): *Asymmetrische Wortäquivalenz in der Zweisprachigkeit*. [W:] *Vielfalt der Linguistik Bausteine zur diachronen und synchronen Linguistik*. Red. M. Biskup, A. Just. Berlin, s. 65–77.
- Jorroch A., Księżyk F., Zielińska A. (2022): *Dialektale Merkmale in den sprachbiographischen Interviews der älteren Generation in Polen*. [W:] *Soziolinguistik trifft Korpuslinguistik: Deutsch-polnische und deutsch-tschechische Zweisprachigkeit*. Red. B. Hansen, A. Zielińska. Heidelberg, s. 153–174.
- Księżyk F. (2022): *Dialektmerkmale des Deutschen in den sprachbiographischen Interviews der bilingualen Oberschlesier*. „Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik”. Vol. 52, s. 147–164, <https://doi.org/10.1007/s41244-022-00244-4>.
- Kuśnierek I. (2015): *Językowe wyznaczniki przepisu kulinarnego jako gatunku wypowiedzi*. „Językoznawstwo” nr 1(9), s. 121–140.
- Lasatowicz M.K., Pelka D. (2011): *Sprachbiographien in Oberschlesien*. Berlin.

- Lasatowicz M., Weger T. (2008): *Polen*. [W:] *Handbuch der deutschen Sprachminderheiten in Mittel- und Osteuropa*. Red. L. Eichinger, A. Plewnia, C.M. Riehl. Tübingen, s. 145–170.
- Lopuszańska-Kryszczuk G. (2004): *Die deutsche Sprache im polnisch-deutschen Grenzgebiet*. Olsztyn.
- Markowski A. (red.) (2002): *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa. NSPP
- Matras Y., Sakel J. (2007): *Investigating the mechanisms of pattern replication in language convergence*. „Studies in Language” 31.4, s. 829–865.
- Németh A. (2010): *Dialekt, Sprachmischung und Spracheinstellungen: Am Beispiel deutscher Dialekte in Ungarn*. Tübingen.
- Nyenhuis A. (2011): *Deutsche und Polen im Sprachkontakt. Polnische Spracheinflüsse im deutschen Schlesien*. Frankfurt am Main.
- Pauwels A. (2016): *Language Maintenance and Shift*. Cambridge.
- Pelka D. (2006): *Der deutsch-polnische Sprachkontakt in Oberschlesien am Beispiel der Gegend von Oberglogau*. Berlin.
- Pelka D. (2015): *Deutsche Einflüsse auf die Grammatik des polnischen Schlesisch*. [W:] *Einflüsse des Deutschen auf die grammatische Struktur slawischer Sprachen: internationale Konferenz des Sorbischen Instituts 14.–15.10.2011 in Cottbus*. Red. S. Wölke, H. Bartels. Bautzen, s. 136–156.
- Sakel J. (2008): *Types of loan. Matter and pattern*. [W:] *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*. Red. Y. Matras, J. Sakel. Berlin–New York, s. 15–31.
- Skura M. (2022): *Błędy popełniane przez Niemców uczących się języka polskiego*. Warszawa. Słownik języka polskiego PWN, <<https://sjp.pwn.pl/szukaj/emerytura.html>>, dostęp: 28.07.2023.
- Thomason S.G. (2004): *Language Contact. An Introduction*. Georgetown.
- Tišerová P. (2008): *Tschechien*. [W:] *Handbuch der deutschen Sprachminderheiten in Mittel- und Osteuropa*. Red. L. Eichinger, A. Plewnia, C.M. Riehl. Tübingen, s. 171–242.
- Zielińska A. (2020): *Biografie językowe w korpusie polsko-niemieckiego bilingwizmu*. [W:] *Antropologiczne wędrówki po „miejscach” bliskich i dalekich. Księga jubileuszowa dla Profesor Iwony Kabzińskiej*. Red. D. Demski, J. Derlicki, A. Woźniak. Warszawa, s. 221–232.

Spis mówców

Generacja Polska

- BQ_RAC, kobieta, zamieszkała w Raciborzu, województwie śląskim, powiecie raciborskim; urodzona w 1941 r. w Prowincji Dolny Śląsk⁸, powiecie Namslau (obecnie województwo opolskie, powiat namysłowski)
- BT_KLO, mężczyzna, zamieszkały w województwie opolskim, powiecie kędzierzyńsko-kozielskim; urodzony w 1935 r. w Prowincji Górny Śląsk, powiecie Cosel (obecnie województwo opolskie, powiat kędzierzyńsko-kozielski)
- CS_GIZ, kobieta, zamieszkała w Giżycku, województwie warmińsko-mazurskim, powiecie giżyckim; urodzona w 1942 r. w Angerburg, w Prowincji Prusy Wschodnie, rejencji olsztyńskiej (obecnie Węgorzewo, województwo warmińsko-mazurskie, powiat giżycki)
- EU_KET, kobieta, zamieszkała w Kętrzynie, województwie warmińsko-mazurskim, powiecie kętrzyńskim; urodzona w 1939 r. w Wenden w Prowincji Prusy Wschodnie, rejencji olsztyńskiej (obecnie województwo warmińsko-mazurskie, powiat kętrzyński)
- FL_BON, kobieta, zamieszkała w województwie zachodniopomorskim, powiecie koszalińskim; urodzona w 1940 r. w Prowincji Pomorze, rejencji koszalińskiej (obecnie województwo zachodniopomorskie, powiat koszaliński)

⁸ Miejscowości zamieszkania lub urodzenia liczące poniżej 4 tys. mieszkańców zostały pominięte, aby zachować anonimowość informatorów.

- IL_PIL, kobieta, zamieszkała w Pile, województwie wielkopolskim, powiecie pilskim; urodzona w 1937 r. w Schneidemühl, Marchii Pogranicznej Poznań-Prusy Zachodnie (obecnie Piła, województwo wielkopolskie, powiat pilski)
- IT_ELB, kobieta, zamieszkała w Elblągu, województwie warmińsko-mazurskim, powiecie elbląskim; urodzona w 1936 r. w Prowincji Prusy Wschodnie, rejencji olsztyńskiej (obecnie województwo warmińsko-mazurskie, powiat elbląski)
- JT_BAR, kobieta, zamieszkała w Barwicach, województwie zachodniopomorskim, powiecie szczecineckim; urodzona w 1942 r. w Barwäde, Prowincji Pomorze, rejencji koszalińskiej (obecnie Barwice, województwo zachodniopomorskie, powiat szczecinecki)
- KL_GDA, kobieta, zamieszkała w Gdańsku/Sopocie, województwie pomorskim; urodzona w 1935 r. w Danzig, Prowincji Prusy Zachodnie, rejencji gdańskiej (obecnie Gdańsk, województwo pomorskie)
- LU_KLO, mężczyzna, zamieszkały w województwie opolskim, powiecie kędzierzyńsko-kozielskim; urodzony w 1940 r. w Prowincji Śląsk (od 1941 r. Prowincja Górny Śląsk), powiecie Cosel (obecnie województwo opolskie, powiat kędzierzyńsko-kozielski)
- UM_JAN, kobieta, zamieszkała w województwie warmińsko-mazurskim, powiecie kętrzyńskim; urodzona w 1933 r. w Prowincji Prusy Wschodnie, rejencji olsztyńskiej (obecnie województwo warmińsko-mazurskie, powiat kętrzyński)

Generacja Niemcy

- BK_AUG, kobieta, zamieszkała w Augsburgu, kraju związkowym Bawaria, powiecie Augsburg; urodzona w 1970 r. w Nysie, województwie opolskim, powiecie nyskim (obecnie Nysa, województwo opolskie, powiat nyski); emigracja w roku 1988
- BK_HAM, mężczyzna, zamieszkały w Hamburgu, kraju związkowym Hamburg; urodzony w 1961 r. w Nysie, województwie opolskim, powiecie nyskim (obecnie Nysa, województwo opolskie, powiat nyski); emigracja w roku 1988
- BL_AUG, mężczyzna, zamieszkały w Augsburgu, kraju związkowym Bawaria, powiecie Augsburg; urodzony w 1967 r. w Tychach, województwie katowickim, powiecie tyskim (obecnie Tychy, województwo śląskie, powiat tyski); emigracja w roku 1988
- BN_WUP, mężczyzna, zamieszkały w Wuppertal, kraju związkowym Nadrenia Północna-Westfalia; urodzony w 1964 r. w województwie opolskim, powiecie prudnickim (obecnie województwo opolskie, powiat prudnicki); emigracja w roku 1990
- CL_BIE, kobieta, zamieszkała w Bielefeld, kraju związkowym Nadrenia Północna-Westfalia; urodzona w 1965 r. w Głogówku, województwie opolskim, powiecie prudnickim (obecnie Głogówek, województwo opolskie, powiat prudnicki); emigracja w roku 1979
- FL_HAM, kobieta, zamieszkała w Hamburgu, kraju związkowym Hamburg; urodzona w 1957 r. w Kłodawie, województwie konińskim, powiecie kolskim (obecnie Kłodawa, województwo wielkopolskie); emigracja w roku 1980
- JS_STR, kobieta, zamieszkała w Straubing, kraju związkowym Bawaria, powiecie Straubing-Bogen; urodzona w 1962 r. w Bieruniu, województwie katowickim, powiecie tyskim (obecnie Bieruń, województwo śląskie, powiat bieruńsko-lędziński); emigracja w roku 1988
- KC_HAM, kobieta, zamieszkała w Hamburgu, kraju związkowym Hamburg; urodzona w 1954 r. w Czernsku, województwie bydgoskim, powiecie chojnickim (obecnie Czernsk, województwo pomorskie, powiat chojnicki); emigracja w roku 1989
- KI_VIM, mężczyzna, zamieszkały w Bühl, kraju związkowym Badenia-Wirtembergia, powiecie Rastatt; urodzony w 1968 r. w Koźlu, województwie opolskim, powiecie kozielskim (obecnie Koźle, województwo opolskie, powiat kędzierzyńsko-kozielski); emigracja w roku 1991
- KL_BIE, mężczyzna, zamieszkały w Bielefeld, kraju związkowym Nadrenia Północna-Westfalia; urodzony w 1962 r. w Głogówku, województwie opolskim, powiecie prudnickim (obecnie Głogówek, województwo opolskie, powiat prudnicki); emigracja w roku 1988
- LC_BUR, kobieta, zamieszkała w Ratzbonie, kraju związkowym Bawaria; urodzona w 1971 r. w Świętochłowicach, województwie katowickim, powiecie Świętochłowice (obecnie: województwo śląskie, powiat Świętochłowice); emigracja w roku 1993

